

CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI JURIDICE PRIVITOARE LA BANATUL DE SEVERIN ȘI FUNCȚIA DE BAN AL CARANSEBEȘULUI ȘI LUGOJULUI

În continuarea studiului nostru publicat în *StcomC*, II, 1977, sub titlul *Contribuții la delimitarea administrativă și juridică a districtelor Sebeș și Căran*, am fost îndemnați a întreprinde investigații, de a revela datele istorice mai vechi și mai noi, de a sintetiza într-un studiu fundamentat pe documente și izvoare istorice diferitele păreri cu privire la organizarea istorico-juridică a băniei și de a stabili atribuțiile politice, administrative și judecătorești ale funcției de *ban*, pentru perioada cât aceasta a fost deținută și exercitată de persoane, oficialități din Caransebeș și Lugoj într-un centru economico-administrativ cum era pe atunci Caransebeșul.

În preambul, considerăm oportună și utilă o incursiune istorică atât de necesară și definitorie, folosindu-ne de izvoare și materiale documentare: cronici, memorii, monografii, colecții de documente etc., valorificând și publicațiile din trecut și prezent cu scopul de a exprima originea și evoluția funcției de ban în sens istoric și juridic-administrativ. Vom încerca să deslușim din materialele documentare sus amintite considerații ce privesc teritoriul politico-administrativ al Banatului de Severin, încadrându-l în structuri, ierarhii ce mijlocesc funcția de ban, evoluția sa într-un proces dialectic al fenomenelor legate de bănie, staționările cu atât tradiționalism pe aceste meleaguri, încât fenomenul a pătruns și în limbajul cotidian și în cultura regiunii, ce depășește uneori hotarul convențional al Banatului de obârșie.

Se pare, că încercările de acest fel ale istoricului Pesty Frigyes¹ nu au ajuns la fundamentări științifice și nici măcar la o sinteză general acceptabilă care să satisfacă cerințele istoriografiei moderne, contemporane, deși susnumitul, în monografia sa despre comitatul Severin prezintă aspectele cele mai semnificative ale funcției de ban și ale băniei, documentate suficient pentru o primă încercare de tratare, dar insuficient și depășit pentru un studiu ce se impune în condițiile de azi ale cercetării istorice. Nici metoda istoriografiei de atunci nu mai satisface, fapt pentru care în volumele publicate referirile sînt tratate în concepția cercetării istorice a secolului al XIX-lea: static, descriptiv, privity nu ca un ansamblu și nu în perspectivă, ci numai în momentele lor convențional impuse, lucru ce a făcut să piardă din vedere ceea ce docu-

¹ Vezi Pesty, *Szörényvm*, vol. I și II.

mentele publicate anexă la monografia Banatului Severin² spun. Iată, de ce nu a înțeles și nu au înțeles mulți istorici locali care foloseau ca prim izvor istoric monografia și nu documentele anexate la monografia lui Pesty Frigyes, fenomene ca: De ce s-a extins denumirea de „Banat” asupra provinciei de azi, așa cum de altfel amintește de acest aspect și Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica Banatului* vizînd și un Banat Timișan: „*Andrei II, crai unguresc. El rădică grafii Temișorii în mari domnii, cît la anul 1212 o poruncă crăiască zice că acestui Banat ca voievodul Ardealului și ca comitatul secuilor o cinste să se deăde și oameni vreađnici grafi a fi. Andrei craiul în Banat graf avea pre Martin, căruia și Nandor iAlba: Belgradu îl deăde. Acest crai Andrei făcu doo Banate: acesta, antre Tisa și Cerna, iar altul, de la Cerna păn Olt; 1-ul, a Timișorii, 2-lea, al Severinului Banate*”³. De ce începînd cu anul 1464 comitatul Caraș nu mai apare în documentele epocii, iar o mare parte a teritoriului administrat pînă în acest an, împreună cu Lugojul trece în competența banului, care preia titlul de ban al Caransebeșului și Lugojului? Acest lucru i-a indignat și pe autorii *Memoriului* întocmit și prezentat în 1872, în cadrul Academiei Ungare din Budapesta, mai apoi oferit primului ministru regesc ungar, pentru a decide asupra noii administrații în urma desființării Regimentului de Graniță nr. 13 Româno-Bănățean cu sediul în Caransebeș, și în care se scrie: „*De ce a dispărut comitatul Caraș chiar din timpul lui Matei Corvin (...) nu știm, nu ne putem explica, ceea ce este însă precis e că localitățile aparținînd acestui comitat împreună cu Lugojul vor fi găsiți în Banatul de Severin cu începere din secolul al XVI-lea. Banii Caransebeșului și Lugojului au administrat acest teritoriu imens de la Mureș și pînă la Orșova, chiar pînă în anul 1658, cînd Acațiu Barcsay, ultimul ban al Lugojului și Caransebeșului cu scopul de a obține funcția de principe cedează Lugojul și Caransebeșul turcilor*”⁴. De ce nu și-a putut minuoșul și documentatul istoric Pesty Frigyes explica textul unor documente care se referă la interferențele între formațiunile politice prestatale românești și funcția de ban, cumului de funcții pe care le avea un ban aproape în toată perioada existenței Banatului, ca formațiune politică tradițională: „*Istoria Banatului este o dovadă că referințele privitoare la funcția de ban există pentru o perioadă cînd încă Banatul nici nu era*”⁵. Că ceea ce se spune în unele documente dintr-o epocă mai tîrzie despre existența unui ban de Severin încă din 1094 ar fi o interpretare de epocă cu o funcție similară a unui șef fără a corespunde funcției pe care o îndeplinea un ban al Severinului.

Desigur, șirul întrebărilor de acest fel ar putea fi continuată ele sînt mult mai multe și nici nu ne-am propus să le epuizăm, important este faptul că cele cîteva enumerate au găsit se pare un răspuns cît de

² *Ibidem*, vol. II (documente), p. 258—280.

³ N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, p. 101.

⁴ Századok, Budapesta, an, III, 1869, nr. din aprilie, p. 243.

⁵ Pesty, op. cit., vol. II, p. 264.

cît acceptabil, că există răspunsuri și la alte întrebări similane care își găsesc răspunsuri pe parcursul rezolvării celor enumerate.

În ce privește evoluția conceptului de ban, a funcției ce o îndeplinea un șef al unui teritoriu numit Banat, cu atribuțiile cele mai diverse peste mai multe cnezate — la început, apoi peste o provincie sau chiar asupra unor formațiuni politice cum era „Țara” (Țara Severinului de pildă), ou începere de la sfîrșitul secolului VI e.n. și pînă în anul 1222, cînd se legitimează această funcție de către regalitatea ungară⁶, precum de la primele atestări documentare ale unui ban în Banatul Severinului (1219 după Bél Mátyás și 1233 după Pesty Frigyes) și pînă la exercitarea funcției de ban al Caransebeșului și Lugojului (după Pesty Frigyes) de la anul 1536, (după părerea noastră mai de vreme, încă din anul 1484)⁷, trebuie să distingem etape evolutive deosebite — așa cum ne semnalează un studiu apărut în 1869, în revista istorică „Századok” din Budapesta. Se pare că funcția de ban și bănia ca formațiune politică își au originea încă din perioada primelor formațiuni politice românești, și chiar dacă nu din sec. VI așa cum ne relatează autorul studiului „*Originea băniei și atribuțiile banului*”⁸ („A bñnság eredete s a bñnok hatásköre”) — lucru ce urmează a fi cercetat și documentat mai temeinic — dar nu sec. IX—XI precis. Studiul amintit ne-a încurajat să cercetăm legislația de către regalitatea maghiară a unor funcții politice cit și a revădea textul *Diplomei Ioanișilor* (1247) în care se amintește despre Țara Severinului. Investigațiile noastre nu au fost de prisos. Cu adevărat și fără tăgadă în timpul regelui Andrei al II-lea (anul 1222) a existat un articol de lege, care reglementa funcțiile considerate politico-administrative și juridice, printre care și funcția de ban. Ierarhia funcțiilor, așa cum rezultă din *CJH* este următoarea: pe primul loc se află palatinul sau guvernatorul, pe locul următor *banul*, iar apoi comitele regelui sau al reginei. Iată textul latin din susnumitul corpus de lege: „*Articulus 30. Quod praeter palatinum, banum comites, curiales (curiales comites) regis et reginae, duas dignitates et reponatur*”⁹.

Este semnificativ sublinierea din text că aceste funcții, printre care și funcția de ban, nu erau funcții limitate, cei care îndeplineau asemenea atribuții avînd dreptul la cumul de funcții, ceea ce este foarte frecvent în cazul banilor Caransebeșului și Lugojului și ceea ce a creat probleme și discuții la mai mulți istorici.

Historia relatio, din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino¹⁰, definește astfel funcția de ban la finele secolului al XVII-lea: „*Post principem est Banus. Cuius officium est: Residere Kraiovae, habebat ius in criminalibus, et in aliquibus civilibus sicut et Princeps, sed a Porta*

⁶ *CJH*, vol. II (1899) (anii 1000—1526), p. 142—143.

⁷ Pesty, *op. cit.*, vol. II, p. 296.

⁸ Kenézy Csátár, în *Századok*, an. IV (1872), p. 392—393.

⁹ *CJH*, vol. II, p. 142—143: „30 czikkely. Hegy a nándorispánt, a bánt és a király és a királyné országbiráit kivéve senki két tisztet ne viseljen”.

¹⁰ V. Al. Georgescu, P. Strihan, *Judecata domnească*. București, 1979, p. 107.

Ferrea usque ad flumen Alutam. Dixi in aliquibus civilibus, quia in controversiis divisionis possessionum ad solum principem cum tot senatu sententia attinet. Hic habet suum Locumtenetem“, Aşadar, la sfârşitul secolului al XVII-lea, marele ban, respectiv ispravnicul său, este „*representantul domnului în Oltenia*“, iar la B. P. Haşdeu, definiţia sună cam așa: „*prince ou souverain de la Petite Valachie*“, care între 1300—1600 are rang de domn „*vice-roi de la même province*“, între 1600—1700 „*Le premier des boyards de la Valachie*“¹¹.

Aşa cum, de altfel bănia la Craiova era o dregătorie complexă ca şi domnia la începutul secolului al XVII-lea, când bănia avea un caracter mai mult secular, bănia Caransebeşului şi Lugojului era la fel, nelipindu-i nici atribuţiile judecătoreşti, nici cele militare.

Bănia, cum de altfel ne aminteşte Valentin Al. Georgescu şi Petre Strihan în *Judecata domnească*, vol. I¹², a oglindit totdeauna o anumită poziţie autonomă, fie a provinciei peste Olt, fie în Țara Severinului, fie în Banatul Caransebeşului şi Lugojului. Transformările băniei oglindesc unele condiţii generale, depăşind particularităţile locale.

Revenind la ceea ce afirmă autorul studiului la care ne-am referit, Kenéz Csátár, fără a preciza în mod concludent, că în referirile lui ar fi vorba despre Țara Severinului şi despre un Banat de Severin, despre originea acestei funcţii pe care o consideră de origine slavă, semnalând primele formaţiuni de acest fel la slavii de sud, evocând în acest scop textele unor izvoare narative de epocă, care se referă şi la conceptul sau denumirea de „*ban*“ pe care îl derivă din „*pan*“ (domn) sau „*jupan*“.

În opoziţie cu această teză autorii volumului *Judecata domnească* fac legătura băniei craiovene cu bănia severineană şi îşi exprimă părerea că terminologia instituţiei ne duce la stăpînirea avară, iar într-o concepţie mai recentă în ban s-ar putea vedea pe dregătorul însărcinat să strângă pentru puterea politică dominantă, la o dată anterioară statului, dările care se plăteau în monedă numită *ban*, iar la finele secolului al XVI-lea calitatea lui de guvernator al provinciei, dregătorul cel mai însemnat după domn, avînd în mod excepţional *ius gladii* sau puterea lui excepţională (în venituri), oaste pentru nevoile dregătoriei şi pentru apărarea graniţelor (sînt precis indicate în relaţiile cu străinii).

Deşi, în prefaţă la studiul său, Kenéz Csátár se limitează la tratarea formaţiunilor prestatale la popoarele slave fără a extinde şi asupra populaţiei româneşti de-a lungul Dunării, totuşi îşi exprimă părerea că formaţiunile politice prestatale, inclusiv bănia şi jupanatele s-au format în acelaşi timp atît la sud cît şi la nordul Dunării, printre care şi în Banatul de Severin.

Continuînd cercetările noastre, de curînd am sesizat unele informaţii foarte preţioase la Mircea Rusu, printre care şi semnalarea unor descoperiri monetare pe „*Insula Banului*“, judeţul Mehedinţi¹³, care îşi

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 104.

¹³ M. Rusu, în *Banatica*, IV, 1977, p. 204.

păstrează și în zilele noastre acest nume. Ceea ce este important este faptul că descoperirea numismatică este din secolul al VI-lea, perioadă de când se pare că este amintită și insula cu acest nume a „Banului“, lucru ce nu poate fi întâmplător.

Datele de acest fel sau altele fundamentate științific ar putea duce la noi concluzii și interpretări, ar putea îndemna cercetarea științifică la noi studii și rezultate.

La început, așa cum se atestă în documente (deși foarte puține la număr) funcția banului de Severin cît și competența sa politico-administrativă și juridico-militară s-a restrîns doar la o singură comunitate organizată¹⁴ (după *Kenézy Csátár*) la un jupanat¹⁵ (după *Pesty Frigyes*) la un cnezat, ulterior extinzîndu-se asupra mai multor formațiuni politico-administrative (cnezate). Cristalizarea procesului de formare statală, cît și a unităților politico-administrative și juridico-militare, precum a funcției, are loc mai tîrziu, atribuțiile banului stabilindu-se mai precis în perioada imediată a legislației apărută în timpul lui Andrei al II-lea, majoritatea izvoarelor istorice referindu-se la anul 1230.

Pînă la această dată, probabil funcția banului se limita asupra unei cetăți cum a fost cea a Severinului cu un scop foarte bine definit, în aceea de apărare și supraveghere a Clisurii, a unei fortificații militare. Mai tîrziu, funcția s-a extins și asupra unor cnezate învecinate, iar odată cu procesul și tendința de unificare statală banii au devenit „domnii“ unor țări din sud, a unor sau mai multor cnezate la un loc. Așa apăruse și Țara Severinului, așa apăruse și funcția de ban al Severinului pe aceste meleaguri, menținînd mult timp organizarea și tradiția obștilor sătești, atît de caracteristice populației românești în general, atît de specifice populației pe aceste locuri, în mod special.

Iată de ce, multe izvoare istorice separă funcția de ban în două categorii distincte. Prima ar fi: funcția de ban pentru administrarea unei provincii sau țări „*Terra*“ numiți „*bani provinciali*“ și funcția de ban pentru administrarea unei „*cetăți*“ (végvári bánok) cu competențe asupra unui singur punct strategic, asupra unei fortificații, cu o misiune specială și cu o însemnătate deosebită.

Mulți dintre autori încearcă o ierarhizare a funcțiilor din punct de vedere politic, administrativ, juridic și militar, deși se consideră că funcția de ban al unei cetăți avea cam aceeași semnificație ca și funcția de ban a unei provincii, doar cu competență mai limitată și atribuții diferențiate, prima funcție limitîndu-se la treburile administrativ-militare, pe cînd cea de-a doua, cum a fost și cea a banului de Severin extinzîndu-se și la treburile politice-juridice, autoritatea celui din urmă transformîndu-se într-o funcție de stat, odată ce banul a fost investit și cu alte funcții pe care numai el le putea îndeplini.

¹⁴ Vezi nota 8.

¹⁵ Vezi nota 2.

Cu Iancu de Hunedoara, banul și-a extins competența și asupra unor teritorii care depășeau hotarele convenționale ale Banatului de Severin sau al Banatului Caransebeșului și Lugojului. Astfel, Iancu de Hunedoara pe lângă funcția de ban al Severinului îndeplinea și funcția de comite suprem al comitatului Caraș, care odată cu el începe a fi asimilat și cuprins în Banatul Caransebeșului și Lugojului, centrul băniei fiind acum la Caransebeș.

Iancu de Hunedoara este primul ban pe aceste meleaguri care cumulează funcții: principe al Transilvaniei, prinț al secuilor, comite suprem al comitatelor Timiș și Solnoc, căpitanul cetății Nándorfehérvár (localitate în Ungaria). El este primul care instituie și funcția de viceban cu începere din anul 1441 și care era funcția imediat ierarhică după funcția de ban. Vicebanul își exercita funcția, atribuțiile din centrul politic, administrativ și juridic Caransebeș, pe cînd banul oriunde s-ar fi aflat. Înaintea lui Iancu de Hunedoara, doar un singur ban al Severinului mai cumula funcții: Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești, prințul Făgărașului, în timpul cîrmuirii căruia banul era și *dreghător* în Țara Românească, unul dintre membrii de frunte din Sfatul domnesc¹⁶.

Iată de ce, începînd cu Iancu de Hunedoara și mai precis începînd cu Matei Corvin, Banatul Severinului apare doar în treacăt și foarte rar în documentele timpului, iar banii Severinului, care și ei doar întîmplător mai sînt numiți bani ai Severinului, sînt în majoritate de origine din Caransebeș, funcția cea mai des amintită devenind funcția de viceban, care odată cu anul 1441 îndeplinesc atribuții politice, judecătorești și administrative, uneori chiar și militare, cu competența de a hotărî în procesele nobiliare și ale iobagilor de unul singur, fără prezența banului. Credem, că este semnificativ pentru această perioadă cit și pentru deceniile următoare, faptul că funcția de ban nu mai este acordată doar unei singure persoane (pentru merite deosebite), ci concomitent există doi bani care își exercită funcția extinzîndu-și competența și asupra teritoriilor dintre Mureș și Dunăre. Unul dintre bani îndeplinea deseori și funcția de *comite*, (odată cu desființarea comitatului Caraș funcția de comite transferîndu-se asupra banului Caransebeșului și Lugojului), iar celălalt ban îndeplinea atribuțiile căpitanului cetății Sebeșului, de multe ori ca și șef administrativ și militar al mai multor cetăți printre care și cetățile Jldioara, Orșova, Mehadia etc.

În Banatul Olteniei, încă de la începutul secolului al XVII-lea judecata era făcută de către *marele ban jupan*. În 1644 banul Craiovei este însărcinat, ca ispravnic, să execute o hotărîre domnească ridicînd de la săteni (care pierduseră procesul) cărțile de judecie, readuse din Transilvania și pe care le reclama ciștigătorul. În secolul al XVIII-lea banul sau caimacamul are o competență generală și supremă, lucrînd cu divanul Craiovei ca și domnul cu divanul său. Deși, organ suprem în Oltenia,

¹⁶ *Ibidem*, p. 280.

banul era încadrat în ierarhia domniei: era numit și destituit *ad libitum* de domn, primea porunci obligatorii de la acesta, căruia îi raporta asupra rezultatului și care intra când vroia în contact cu unii dregători, subalterni deopotrivă ai domnului și ai banului. Practic, însă, domnul se adresa banului, care dispunea prin apreciere personală asupra delegațiilor chiar și în judecată.

Consultarea listei banilor, a vicebanilor și a celorlalte funcții exercitate din centrul politic-administrativ Caransebeș—Lugoj, publicate parțial de către Pesty Frigyes în volumul de documente ce privesc comitatul Severin, cât și documentele ce se păstrează la Arhivele Statului Cluj-Napoca, multe publicate deja, sînt convingătoare asupra acestor considerații de început asupra băniei și funcției de ban în Banatul Severinului, al Caransebeșului și Lugojului. Răspunsurile la restul întrebărilor și problemelor ce ridică documentele cu începere din anul 1536, cînd funcția de ban se atestă în permanență cu sediul central în Caransebeș și Lugoj pînă la ultimul ban al Lugojului și Caransebeșului, Acațiu Barcsay, care în 1658 cedează Caransebeșul și Lugojul turcilor — rămîn deschise pentru o nouă cercetare și un nou studiu ce se impun de la sine.

ALEXANDRU HORVATH

HISTORISCHE UND JURISTISCHE BETRACHTUNGEN BETREFFEND DAS SEVERINER BANAT UND DEN RANG BAN VON CARANSEBEȘ UND LUGOJ

(Zusammenfassung)

Unsere Forschungen aus *StcomC*, II, Caransebeș, 1977, weiterführend, versuchen wir in der Geschichte des „Banats“ und des „Ban“ — Ranges in der Zeit als dieser Rang im Severiner — Banat nachher im Banat von Caransebeș und Lugoj, ausgeübt wurde, wobei wir uns auch auf das Craiovaer Banat beziehen, einzudringen. Es werden auch die Meinungen verschiedener Historiker in Bezug zur Benennung und den Ursprung der Benennung „ban“, der Struktur des „Banats“ und der Befugnisse eines „Bans“, vom ersten bis zum letzten „Ban“ von Caransebeș und Lugoj, Acațiu Barcsay, angeführt. Mit dieser Gelegenheit wird auch zu einigen umstrittenen Fragen über dieses Probleme Stellung genommen.

Unsere Absicht, die Probleme welche das „Banat“ und der Rang eines „Bans“ in den verschiedenen historischen Perioden aufwirft, zu analysieren und gleichzeitig zu synthetisieren, stellt einen Anfang in diesem Bereich dar, der versucht, einige Richtlinien — in welchen die Forschungen weitergeführt werden sollen — festzulegen.